

Original Paper

Article History:

Received: 10 April 2024

Revised: 5 May 2024

Accepted: 6 June 2024

Published Online: 21 June 2024

Rehabilitation of Terrorist Offenders as a Counterterrorism Strategy within the Framework of International Law

Fatemeh Fathpour (Corresponding Author)

Department of International Law, Tehran-south Branch, Islamic Azad University, Tehran , Iran.

Abstract

Terrorism is a heinous and incredibly complex crime. The global community has employed numerous strategies to combat it. However, current approaches have given insufficient attention to the reintegration, rehabilitation, and reentry of individuals who have joined terrorist groups. The prevailing notion is that once someone becomes involved with a terrorist organization, they are irrevocably committed to a life of terrorism. The primary question this research seeks to answer is: What is the status of rehabilitating terrorist offenders as a counterterrorism strategy within the framework of international law? This descriptive-analytical study found that various international legal instruments, predominantly soft law, emphasize different methods and approaches for rehabilitating terrorist offenders. However, binding international legal instruments, such as conventions, have paid less attention to this issue. Furthermore, context-specific approaches to rehabilitation are crucial for enhancing effectiveness in diverse scenarios. A significant focus should be placed on integrating advanced techniques, while collaborative efforts and interdisciplinary approaches can yield superior results. Given the complexity of rehabilitating terrorist offenders, cooperation among researchers and experts from various fields is essential.

Keywords: Counterterrorism, Rehabilitation of Terrorist Offenders, soft-law, International Law, international instruments.

Citation: Fathpour, F. (2024). Rehabilitation of Terrorist Offenders as a Counterterrorism Strategy within the Framework of International Law. *Journal of Islamic Wisdom and Law*, 1 (2), 8-25. Doi: Doi:

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Journal of Islamic Wisdom and Law. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۲

تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱

بازپروری مجرمین تروریست به عنوان راهکاری برای مقابله با تروریسم در چارچوب حقوق بین الملل

فاطمه فتح پور

گروه حقوق بین الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

تروریسم جنایتی هولناک و به غایت پیچیده است و مقابله با این جنایت در عصر جهانی شدن، تاکنون از طریق اقدامات متعددی دنبال شده است. باید دانست در رویکرد فعلی توجه کمتری به جامعه‌پذیری، بازپروری و بازگشت افرادی که به گروه‌های تروریستی پیوسته‌اند شده است. در واقع یک عضو گروه تروریستی پس از پیوستن به این گروه‌ها چاره‌ای جز تروریست باقی ماندن ندارد! سوال اصلی مطرح در این پژوهش این است که در چارچوب حقوق بین الملل بازپروری مجرمین تروریست به عنوان راهکاری برای مقابله با تروریسم از چه جایگاهی برخوردار است؟ یافته‌های این پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفت نشان داد که در اسناد مختلف حقوق بین الملل که عمدتاً ماهیت حقوق نرم دارند بر روش‌ها و شیوه‌های مختلف جهت بازپروری مجرمین تروریست تأکید شده است. لیکن در چارچوب اسناد الزام‌آور حقوق بین الملل مانند کنوانسیون کمتر به این موضوع توجه شده است. همچنین رویکردهای متناسب با هر وضعیت در خصوص بازپروری برای افزایش اثربخشی در سناریوهای مختلف اهمیت فراوانی دارد. تمرکز قابل توجهی بر ادغام تکنیک‌های پیشرفته باید صورت پذیرد و تلاش‌های مشارکتی و رویکردهای بین رشته‌ای نتایج برتری را به همراه دارد و به علت پیچیدگی بازپروری مجرمین تروریست ضرورت همکاری بین محققان و متخصصان حوزه‌های مختلف وجود دارد.

کلمات کلیدی: اسناد بین‌المللی، بازپروری مجرمین تروریست، حقوق نرم، حقوق بین‌الملل، مبارزه با تروریسم.

نحوه ارجاع به مقاله:

فتح‌پور، فاطمه (۱۴۰۳). بازپروری مجرمین تروریست به عنوان راهکاری برای مقابله با تروریسم در چارچوب حقوق بین الملل. *دوفصلنامه حکمت اسلامی و*

حقوق. ۱ (۲)، ۸-۲۵. Doi:

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Journal of Islamic Wisdom and Law. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

مقدمه

مقابله با تروریسم به عنوان جنایتی پیچیده و همواره در حال تغییر در عصر جهانی شدن، به وسیله اقدامات متعددی دنبال شده است؛ به طوری که موضوع مقابله با تروریسم از گذشته‌های دور مورد اهتمام جامعه بین‌المللی واقع شده و در این راستا حدود نوزده کنوانسیون و پروتکل بین‌المللی به تصویب رسیده است. شورای امنیت پس از حادثه یازده سپتامبر اقدامات خود در راستای مقابله با تروریسم را به شدت افزایش داده و بیش از چهل قطعنامه (بعضاً در چارچوب فصل هفتم) در این باب صادر نموده است که براساس آنها اقدامات و تعهدات مختلفی بر دوش دولت‌ها قرار گرفته از جمله اقدامات پیشگیرانه یا بازدارنده، اقدامات اقتصادی، مالی و خدماتی، اقدامات کیفری، ممنوعیت‌های حمایتی و پناهندگی، مبادله اطلاعات، ضرورت انعقاد، اجراء و الحاق به تعهدات ضد تروریسم، جرم‌انگاری تأمین مالی تروریسم و پول‌شویی مرتبط با آن، اقدامات در برابر تحریک به تروریسم، جلوگیری از گسیل شدن جنگجویان تروریست خارجی به سرزمین‌های تحت اشغال داعش و...

در میان انواع روش‌های مقابله با تروریسم، مبارزه و مقابله عملیاتی از نوع سرکوبگرانه و نظامی در قالب دفاع مشروع رویکردی است که برخی دولت‌ها علی‌الخصوص پس از وقایع ۱۱ سپتامبر به سمت آن تمایل پیدا کردند که می‌توان به اقدامات آمریکا و نیروهای ائتلاف در افغانستان، پاکستان، یمن، سودان و سوریه و عراق اشاره نمود. لیکن باید اذعان نمود که با وجود تمامی این تلاش‌ها، تروریسم به لحاظ نوع و شدت اقدامات ارتكابی، تعداد کشورهای درگیر و تعداد قربانیان با تعمیق و گسترش مواجه شده است. (شریفی طراز کوهی و فتح پور، ۱۳۹۶: ۲۲۷-۲۳۴)

تروریسم و مقابله با آن در دنیای کنونی با پیچیدگی‌های متعددی همراه است. به عنوان مثال در چارچوب روند جهانی شدن و استفاده از امکانات فناورانه نظیر اینترنت، ماهواره و ... گروه‌های تروریستی به نحو فزاینده و چشمگیر و حتی خیره‌کننده‌ای از این امکانات در راستای جذب نیرو، تأمین مالی و ... بهره می‌گیرند؛ به نحوی که طبق برخی آمارها ده‌ها هزار نیرو از حدود ۹۰ ملت جهان به سمت قلمرو تحت سیطره داعش گسیل شدند.

در چارچوب علم جرم‌شناسی روش‌های مختلفی برای مبارزه با یک جرم وجود دارد که از برخی از آنها به عنوان پیشگیری اجتماعی، پیشگیری وضعی، پیشگیری محلی و پیشگیری از تکرار جرم یاد می‌شود. در میان شیوه‌های مختلفی که می‌توان از وقوع یک جرم جلوگیری کرد، پیشگیری از تکرار جرم در واقع شیوه‌ای از مبارزه با جرم است که به ادغام مجدد فرد در جامعه می‌پردازد و قصد دارد تا به وسیله اصلاح و بازپروری مجرمین و به این شیوه با جرم مبارزه کند.

هر چند جامعه بین‌المللی تاکنون روش‌های بسیار متنوع و مختلفی را برای مبارزه با تروریسم وضع و مورد اهتمام خود قرار داده اما به نظر می‌رسد در رویکرد فعلی عملاً راهی برای بازگشت افرادی که از کشور خود به مناطق تحت تصرف داعش سفر کرده و عملاً به پوچ و واهی بودن تبلیغات خیره‌کننده این گروه برای ایجاد مدینه‌ای فاضله و مبتنی بر آموزه‌های ناب اسلامی بنا به اقدامات به غایت وحشیانه و به دور از تعالیم اسلامی آن پی برده‌اند وجود ندارد. در واقع یک عضو گروه تروریستی پس از پیوستن به این گروه‌ها چاره‌ای جز تروریست باقی ماندن ندارد! در واقع شاید با این مقدمه بتوان گفت در راستای مبارزه با تروریسم در میان روش‌های مختلف مبارزه با جرم رویکرد پیشگیری از تکرار جرم کمتر مورد توجه قرار گرفته و مغفول مانده است.

با این وصف نویسنده این مقاله در مقام پاسخ به این پرسش هستند که اساساً رویکرد پیشگیری از تکرار جرم از طریق بازپروری مجرمین تروریست چه جایگاهی در حقوق بین‌الملل داشته و آیا می‌تواند به عنوان یک راهکار برای مقابله با تروریسم مدنظر قرار گیرد یا خیر؟

در راستای پاسخ به این پرسش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به بررسی اسناد مختلف در چارچوب حقوق بین‌الملل به ویژه اسناد حقوق نرم پرداخته خواهد شد و پس از آن رویکردها و اقدامات کشورهای مختلف در خصوص بازپروری مجرمین تروریست در زندان‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت.

۱- تعاریف و مفاهیم پژوهش

به عنوان مباحث مقدماتی این پژوهش داشتن تعاریف شفاف و دقیق از مفاهیمی مانند پیشگیری از تکرار جرم، انواع روش‌های بازپروری مجرمین تروریست و جنگجویان تروریست خارجی مورد نیاز است که در ادامه تعاریف مورد نظر تبیین خواهند گردید.

۱-۱- مفهوم پیشگیری از تکرار جرم^۱

در چارچوب علم جرم شناسی این مفهوم، به پیشگیری از تکرار جرم و ادغام مجدد فرد در جامعه می‌پردازد. به موجب ماده ۶(د) رهنمودهای پیشگیری از جرم سازمان ملل، پیشگیری از تکرار جرم از طریق کمک به بازپروری بزهکاران و دیگر سازوکارهای پیشگیرانه اهمیتی انکارناشدنی دارد. شورای اقتصادی اجتماعی سازمان ملل در بند ۳ بخش د قطعنامه شماره ۱۹۹۵/۹ خود به همه کشورهای عضو توصیه کرده است که از طریق تدابیر زیر به «پیشگیری از تکرار جرم» بپردازند: Office Drugs And United Nations Crime, 2004, 8-9)

کارآمد ساختن شیوه‌های مداخله پلیس، کارآمد ساختن شیوه‌های مداخله قضایی و اجرای راهکارهای جایگزین از قبیل تنوع بخشیدن به شیوه‌های برخورد و اتخاذ تدابیری براساس ماهیت و اهمیت موضوع (تنوع طرح‌ها، میانجیگری، دادرسی ویژه کودکان و...) یا انجام تحقیقات سازمان یافته در مورد بازپروری بزهکاران درگیر در جرائم شهری از طریق اجرای مجازات‌های جایگزین حبس و حمایت اجتماعی-آموزشی در چارچوب مجازات حبس و آماده‌سازی (محکومین) برای آزادی از زندان و اعطای نقش فعال به جامعه در مورد بازتوانی بزهکاران. (بارانی، ۱۳۹۳: ۱۹۴-۱۹۶)

زمانی که شخصی یک بار به عنوان بزهکار یا مجرم به وسیله نظام قضایی دارای برچسب مجرمیت می‌گردد، دولت با این وظیفه روبروست که با اتخاذ تدابیر مناسب، آن دسته از رفتارهای او را که منجر به الصاق چنین برچسبی می‌شود، پایان بخشیده یا کاهش دهد. از این موضوع اصطلاحاً به «اصلاح و تربیت» یاد می‌شود. اصلاح و تربیت دارای اهداف و الگوهای مختلفی است. در دنیای جدید تأکید روزافزون بر بازپذیری بزهکاران و انطباق آنان با هنجارهای اجتماعی، ویژگی مشترک و هدف بنیادین اصلاح و تربیت است. اصلاح، فرایندی فراتر از یک پاسخ کیفری صرف است. بی‌شک مهم‌ترین اقدام تأمینی برای پیشگیری از تکرار جرم، آموزش علمی و حرفه‌ای است. باید دانست موفقیت اصلاح و تربیت وابسته به این است که آیا محکوم چیزی فرا می‌گیرد یا خیر و آیا در طی دورانی که محکومیت را سپری می‌کند، بازپروری می‌شود یا نه. (غلامی، ۱۳۸۲: ۵۰-۵۱)

در زمینه مبارزه با تروریسم در عصر حاضر پیچیدگی‌های فراوانی وجود دارد؛ چرا که فرایند ظهور و بروز تروریسم از چارچوب مرزهای یک کشور فراتر رفته است. پدیده جنگجویان تروریست خارجی یکی از موضوعات نسبتاً جدیدی است که جامعه بین‌المللی با آن مواجه بوده و بر پیچیدگی امر مبارزه با تروریسم می‌افزاید.

۱-۲- انواع روش‌های بازپروری مجرمین تروریست

روش‌های بازپروری مجرمین تروریستی را می‌توان به هفت دسته تقسیم کرد: بازپروری مذهبی، بازپروری روان‌شناختی، بازپروری تحصیلی، بازپروری فنی و حرفه‌ای، بازپروری خانوادگی و بازپروری ورزشی و تفریحی و بازپروری با خلاقیت هنری (Gunaratna, 2015, (9 - 11).

۱-۳- وضعیت جنگجویان تروریست خارجی^۲

یک گروه تروریستی به تعداد قابل توجهی نیرو برای ارتکاب اقدامات تروریستی خود نیاز دارد. از این رو گروه‌های تروریستی امروزه به نحو چشمگیری از فضای مجازی و رسانه‌ها برای تبیین ایدئولوژی خود بهره می‌برند و از این طریق به جذب نیرو از اقصی نقاط جهان

¹ Prevention Of Recidivism

² Foreign Terrorist Fighters (FTFs)

می‌پردازند. این گروه‌ها با دستکاری در فیلم‌های ویدئویی منتشره، از ابزار رسانه‌های جمعی برای تبلیغ خشونت، بمب‌گذاری انتحاری و کشتن غیرنظامیان بی‌گناه استفاده می‌کنند. از آغاز فعالیت، القاعده و جنبش‌های وابسته بر تبلیغات تأکید فراوان داشته‌اند. این موضوع طیفی از مسائل از جمله تشویق مسلمانان به مبارزه با ستمگران در افغانستان تا ترسیم ایالات متحده به عنوان قدرتی که ظالمانه سعی در دست‌درازی و استیلا بر جهان اسلام دارد و ترسیم رژیم‌های متحد محلی به عنوان طاغوت و مرتد را در برمی‌گیرد. بن‌لادن در نامه‌ای خطاب به ملأمر، رهبر طالبان در دهه‌ی ۱۹۹۰ چنین نوشت: «۹۰ درصد آمادگی و تدارک برای جنگ، استفاده مؤثر از رسانه است». همانطور که تکنولوژی تغییر یافته است، تلاش‌های القاعده و گروه‌های هم‌فکر نیز تغییر یافته است. به عنوان مثال بن‌لادن در دهه‌ی ۱۹۸۰، اسپانسر و حامی مالی مجلّاتی همانند «الجهاد» بود. داعش نیز یک مرکز رسانه‌ای بنام «الحیات» دارد که آرمی شبیه به آرم شبکه الجزیره دارد که در ابتدای ۲۰۱۴ ایجاد گردید.^۱ این تبلیغات گسترده سبب می‌گردد تا افراد مختلفی که بسیاری از آنها را جوانان تشکیل می‌دهند از کشورهای مختلفی به گروه‌های تروریستی مختلف جذب گردند.

آمارهای مختلفی در خصوص تعداد جنگجویان تروریست خارجی که به سمت عراق و سوریه گسیل شده‌اند وجود دارد. برخی آمارها افراد با تابعیت کشورهای غربی را در حدود ۴۰۰۰ تا ۱۱۰۰۰ نفر (Neumann, 2015: 30-3) و تا سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۰۰۰ نفر تخمین زده‌اند. (ICSR, 2015: 32-35) این در حالی است که این افراد در آوریل ۲۰۱۳ چیزی حدود ۵۰۰ تا ۴۰۰۰ نفر تخمین زده می‌شد. فرانسه، انگلستان، آلمان، بلژیک، هلند، سوئد، دانمارک، و اتریش بیشترین میزان تبعه را در میان جنگجویان تروریست خارجی که به داعش و گروه‌های هم‌پیمان ملحق شده‌اند، دارا هستند. (Neumann, 2015: 33)

باید دانست بسیاری از تروریست‌هایی که به داعش می‌پیوندند در زندان فرایند تندرو شدن را آغاز کرده‌اند؛ از این‌رو توجه ویژه‌ای به زندانیان باید صورت گیرد و باید لزوماً به بازپروری تروریست‌ها توجه کرد. زندان‌ها محیطی هستند که از پتانسیل بالایی جهت تندرو و افراطی شدن افراد و گرایش آنها به تروریسم برخوردارند. مجمع عمومی در قطعنامه بازنگری «استراتژی جهانی مقابله با تروریسم ۲۰۱۶» ضمن اشاره به مشارکت مهم و مثبت جوانان در تلاش‌ها برای مقابله با تروریسم و پیشگیری از افراطی‌گری که منتهی به تروریسم می‌گردد و همینطور ارتقای صلح و امنیت در این خصوص، به ابراز نگرانی در خصوص خطر نیروگیری و جذب افراد و افراطی شدن و گرایش آنها به تروریسم در محیط زندان‌ها پرداخته است. (A/RES/70/291, 2016)

همانطور که در راهنمای دفتر مبارزه با جرم و مواد مخدر سازمان ملل در خصوص مدیریت زندانیان افراطی و پیشگیری از افراطی و تندرو شدن در زندان آمده یکی از قدرتمندترین سلاح‌ها در مبارزه علیه افراطی‌گری در زندان‌ها بدون شک رویه و خط‌مشی انسانی نسبت به حبس و بازداشت است که به حقوق بنیادین بازداشت‌شدگان احترام گذاشته و بر اصلاح و بازپروری آنان متمرکز باشد. (United Nations Office on Drugs And Crime, 2016: 5)

با عنایت به این مهم در حال حاضر اسناد مختلفی در خصوص توجه به بازپروری مجرمین تروریست در چارچوب حقوق بین‌الملل تدوین و منتشر شده که در ادامه مورد مطالعه قرار خواهند گرفت.

۱. داعش در عین حال مجلّات مختلفی را منتشر می‌نماید؛ از جمله «کنستانتین» به زبان ترکی از ژوئن ۲۰۱۵، «دارالسلام» به زبان فرانسوی از نوامبر ۲۰۱۴، «دابق» به زبان‌های عربی، انگلیسی، آلمانی و فرانسوی از جولای ۲۰۱۴. یکی از پرمخاطب‌ترین تولیدات داعش مجله آنلاین این گروه با عنوان «دابق» است که بطور منظم به زبان عربی منتشر شده و به زبان‌های انگلیسی، فرانسه، آلمانی ترجمه می‌شود و از این‌رو برای طیف وسیعی از مخاطبین قابل دسترسی و مطالعه است. مطالب مندرج در مجلّات با زبانی شیوا نگارش شده و دارای عکس‌ها و تصاویر حرفه‌ای است. دابق گزارشاتی از زندگی روزمره در قلمرو تحت اشغال داعش می‌دهد و تصویری ایده‌آل از خلافت داعش را به عنوان رجعت و بازگشتی به عصر طلایی اسلامی ارائه می‌دهد و در عین حال از تعالیم مذهبی و دینی و همین‌طور اخبار مربوط به فعالیت‌های مختلف اجتماعی می‌گوید. همچنین داعش در شبکه رادیویی خود با عنوان «البیان» بولتن‌های خبری به زبان انگلیسی، عربی و روسی دارد و به بیان فعالیت‌های خود پرداخته و در مورد موضوعاتی همچون حملات انتحاری و مبارزه نظامی می‌پردازد. (Ali, 2015: 20)

۲- اسناد مرتبط با بازپروری مجرمین تروریست در چارچوب حقوق بین‌الملل

«راهنمای شورای اروپا در خصوص زندان و عفو مشروط مرتبط با افراطی‌گری و افراطی‌گری خشونت‌آمیز»^۱، «یادداشت رم در خصوص بهترین رویه برای بازپروری و اعاده مجرمان افراطی‌گری خشونت‌آمیز»^۲، «یادداشت سیدنی در خصوص چالش‌ها و استراتژی‌ها برای مدیریت زندانیان افراطی‌گری خشونت‌آمیز»^۳، «یادداشت لاهه در خصوص اصول اصلی و بهترین رویه برای اعاده و بازپروری مجرمان افراطی‌گری خشونت‌آمیز»^۴، «توصیه‌نامه مدیریت زندان برای مقابله و رسیدگی به افراطی‌گری در زندان»^۵ (۲۰۱۵) در زمره اسنادی هستند که حقوق نرم موجود در این زمینه را تشکیل می‌دهند. همچنین قطعنامه‌ای با عنوان «قواعد استاندارد حداقلی برای رفتار با زندانیان» (موسوم به قواعد نلسون ماندلا)^۶ که در سال ۲۰۱۵ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل رسیده است به مثابه یک لنز است که از طریق آن کلیه راهنماها یا توصیه‌نامه‌های دیگر باید قرائت و تفسیر گردد.

۲-۱- اصلاح و بازپروری مجرمین تروریست در چارچوب اسناد عام حقوق نرم مرتبط با اصلاح و

بازپروری زندانیان

در چارچوب حقوق بین‌الملل سلسله‌ای از اسناد حقوق نرم وجود دارد که هر یک به نوعی در خصوص چگونگی رفتار با زندانیان در زندان پرداخته‌اند. با توجه به اینکه بخش قابل توجهی از فرایند بازپروری مجرمین و جامعه‌پذیری مجدد آنها در زندان رخ می‌دهد در ادامه به قواعد استاندارد حداقلی برای رفتار با زندانیان پرداخته خواهد شد.

۲-۱-۱- قواعد استاندارد حداقلی برای رفتار با زندانیان (قواعد نلسون ماندلا)

تصویب قطعنامه ۱۷۵ توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۵، منجر به نام‌گذاری رسمی «قواعد حداقلی استاندارد سازمان ملل متحد برای رفتار با زندانیان» به عنوان «قواعد نلسون ماندلا» شد. این قواعد به عنوان یک سند بین‌المللی مهم، اصول و استانداردهای اساسی برای رفتار انسانی و عادلانه با تمام زندانیان را تعیین می‌کند. (A/RES/70/175, 2015) که در زیر به برخی از مهم‌ترین جنبه‌های این قواعد اشاره می‌شود:

کرامت انسانی زندانیان: این قواعد بر حفظ کرامت انسانی تمام زندانیان، صرف نظر از جرم ارتكابی، تاکید دارند.

حقوق اساسی: زندانیان همچنان از حقوق اساسی خود مانند حق حیات، حق برخورد انسانی، حق دسترسی به دادرسی عادلانه و حق عدم شکنجه برخوردار هستند.

شرایط نگهداری: این قواعد استانداردهایی را برای شرایط نگهداری زندانیان، از جمله تغذیه، بهداشت، مراقبت‌های پزشکی و امکانات بهداشتی مناسب تعیین می‌کنند.

رفتار با زندانیان: قواعد نلسون ماندلا بر رفتار انسانی با زندانیان تاکید می‌کند و هرگونه رفتار تحقیرآمیز، توهین‌آمیز یا خشونت‌آمیز را ممنوع می‌داند.

دسترسی به عدالت: زندانیان حق دارند به دادگاه دسترسی داشته باشند و شکایات خود را مطرح کنند.

¹ Guidelines For Prison and Probation Services Regarding Radicalisation and Violent Extremism (2016)

² Rome Memorandum on Good Practices For The Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders (2012)

³ Sydney Memorandum on Challenges And Strategies on The Management of Violent Extremist Detainees (2012)

⁴ The Hague Core Principles And Good Practices Paper on The Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders (2012)

⁵ Prison Management Recommendations To Counter and Address Prison Radicalization (2015)

⁶ United Nations General Assembly Resolution A/RES/70/175 (17 December 2015) Entitled "United Nations Standard Minimum Rules For The Treatment of Prisoners (The Nelson Mandela Rules)"

آموزش و کار: امکان دسترسی زندانیان به آموزش، کار و برنامه‌های توان بخشی برای کمک به بازگشت موفق آن‌ها به جامعه از دیگر نکات مهم این قواعد است.

ارتباط با خانواده: زندانیان باید بتوانند با خانواده و دوستان خود ارتباط برقرار کنند.

مراقبت‌های بهداشتی: زندانیان باید به مراقبت‌های بهداشتی مناسب و به موقع دسترسی داشته باشند.

جداکردن زندانیان: زندانیان باید بر اساس جنسیت، سن، جرم ارتكابی و سایر عوامل مرتبط از یکدیگر جدا شوند.

پیشگیری از خودکشی: اقدامات لازم برای پیشگیری از خودکشی در میان زندانیان باید انجام شود.

اهمیت قواعد نلسون ماندلا را میتوان در این موضوع دانست که این قواعد به عنوان یک استاندارد بین‌المللی، به کشورها کمک می‌کند تا سیستم‌های زندان خود را بهبود بخشند و حقوق زندانیان را بهتر محافظت کنند. همچنین، این قواعد به عنوان یک ابزار نظارتی برای سازمان‌های حقوق بشری و جامعه مدنی عمل می‌کند تا از رعایت حقوق زندانیان اطمینان حاصل کنند (A/RES/70/175,2015).

همانطور که بیان گردید محیط زندان مهم‌ترین بخش از فرایند بازپروری مجرمین است. شرایط و رفتار بد در زندان می‌تواند منجر به تداوم چرخه افراطی‌گری و گرایش به خشونت بیشتر در مجرمین تروریست گردد فلذا برای شروع فرایند بازپروری ایجاد بستری مناسب در زندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۲-۱-۲- راهنمای شورای اروپا در خصوص زندان و عفو مشروط مرتبط با افراطی‌گری و افراطی‌گری خشونت‌آمیز (۲۰۱۶)

این دستورالعمل که توسط کمیته وزرای شورای اروپا در سال ۲۰۱۶ تصویب شد، چارچوبی برای پیشگیری و مقابله با رادیکالیسم و افراط‌گرایی خشونت‌آمیز در محیط‌های زندان و مراکز مراقبتی ارائه می‌دهد. نکات کلیدی این دستورالعمل عبارتند از:

تاکید بر پیشگیری: این دستورالعمل بر اهمیت اقدامات پیشگیرانه برای مقابله با ریشه‌های افراطی‌گری مانند فقر، طرد اجتماعی و تبعیض تاکید دارد.

حقوق بشر و حاکمیت قانون: این دستورالعمل بر اهمیت حفظ حقوق بشر و حاکمیت قانون در تمام مداخلات، از جمله احترام به آزادی دین یا اعتقاد تاکید می‌کند.

رویکرد چندجانبه: این دستورالعمل بر لزوم همکاری بین خدمات زندان و مراقبت، سازمان‌های اجرای قانون، سازمان‌های اطلاعاتی و سایر بازیگران مرتبط تاکید می‌کند.

ارزیابی و مدیریت ریسک: این دستورالعمل بر اهمیت انجام ارزیابی‌های دقیق ریسک برای شناسایی افرادی که ممکن است مستعد افراط‌گرایی باشند یا خطر خشونت را ایجاد کنند، تاکید می‌کند.

بازپروری و بازگشت به جامعه: این دستورالعمل بر اهمیت برنامه‌های بازپروری و بازگشت به جامعه برای کمک به افراد در کنار گذاشتن ایدئولوژی‌های افراطی و بازگشت به جامعه تاکید می‌کند.

آموزش کارکنان: این دستورالعمل آموزش جامع برای کارکنان زندان و مراقبت در مورد مسائل مربوط به افراط‌گرایی، از جمله شناسایی، ارزیابی و استراتژی‌های مداخله را توصیه می‌کند.

حفاظت از داده‌ها و حریم خصوصی: این دستورالعمل بر اهمیت حفاظت از حریم خصوصی و داده‌های افراد و اطمینان از انجام هرگونه اشتراک‌گذاری اطلاعات مطابق با قوانین و مقررات مربوطه تاکید می‌کند.

اصول کلیدی و مهم این سند عبارتند از احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تناسب و ضرورت هرگونه اقدام انجام شده، تمرکز بر بازپروری و بازگشت به جامعه، همکاری چندجانبه، اهمیت آموزش کارکنان و توسعه حرفه‌ای.

این دستورالعمل یک چارچوب ارزشمند برای خدمات زندان و مراقبت در جهت مقابله با چالش‌های رادیکالیسم و افراط‌گرایی خشونت‌آمیز در کشورها را ارائه می‌دهد. (Guidelines For Prison and Probation Services Regarding Radicalisation and Violent Extremism, 2016)

۳-۱-۲- یادداشت رم در خصوص بهترین رویه برای بازپروری و اعاده مجرمان افراطی‌گری خشونت‌آمیز (۲۰۱۲)

این سند راهنمایی جامع برای مقابله با چالش‌های پیچیده بازپروری و بازگشت مجدد افرادی که به جرایم مرتبط با تروریسم محکوم شده‌اند، ارائه می‌دهد. نکات کلیدی این سند عبارتند از:

تاکید بر حقوق بشر: این سند بر اهمیت حفظ حقوق بشر و حاکمیت قانون در تمام مراحل فرایند، از بازداشت و حبس تا بازپروری و بازگشت مجدد تاکید دارد.

ارزیابی ریسک: این سند بر نقش حیاتی ارزیابی‌های جامع ریسک برای شناسایی افرادی که ممکن است به مداخلات تخصصی نیاز داشته باشند و تطبیق برنامه‌ها با نیازهای خاص آن‌ها تاکید می‌کند.

رویکرد چندجانبه: این سند بر اهمیت همکاری بین بازیگران مختلف، از جمله خدمات زندان و مراقبت پس از آزادی، سازمان‌های اجرای قانون، خدمات اجتماعی و سازمان‌های جامعه مدنی تاکید می‌کند.

برنامه‌های بازپروری: این سند بر نیاز به برنامه‌های بازپروری طراحی شده و مبتنی بر شواهد تاکید می‌کند که به عوامل زمینه‌ای که ممکن است به مشارکت فرد در افراط‌گرایی کمک کرده باشد، از جمله طرد اجتماعی، فقر و آسیب، بپردازد.

حمایت از بازگشت مجدد: این سند بر اهمیت ارائه حمایت جامع برای بازگشت مجدد به منظور کمک به افراد برای بازسازی خود در جامعه، از جمله یافتن شغل، مسکن و حمایت اجتماعی تاکید می‌کند.

مشارکت جامعه: این سند بر اهمیت مشارکت جامعه در فرایند بازپروری و بازگشت مجدد، از جمله ایجاد اعتماد و رسیدگی به نگرانی‌های جامعه تاکید می‌کند.

نظارت و ارزیابی: این سند بر اهمیت نظارت و ارزیابی مداوم برنامه‌های بازپروری و بازگشت مجدد برای ارزیابی اثربخشی آن‌ها و شناسایی زمینه‌های بهبود تاکید می‌کند.

این سند به عنوان یک منبع ارزشمند برای سیاست‌گذاران، متخصصان و پژوهشگران فعال در زمینه بازپروری و بازگشت مجدد مجرمان افراطی خشونت‌طلب عمل می‌کند. (Rome Memorandum on Good Practices For The Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders, 2012)

۴-۱-۲- یادداشت سیدنی در خصوص چالش‌ها و استراتژی‌ها برای مدیریت زندانیان افراطی‌گری خشونت‌آمیز (۲۰۱۲)

یادداشت سیدنی در سال ۲۰۱۲ به بررسی چالش‌های خاص مدیریت افرادی که به جرایم مرتبط با تروریسم محکوم شده‌اند، در محیط زندان می‌پردازد. این سند بر اهمیت رویکردی چندجانبه و متعادل برای مدیریت این افراد، با حفظ حقوق بشر و در عین حال تأمین امنیت، تاکید می‌کند. مهم‌ترین نکات این یادداشت عبارتند از:

چالش‌های منحصر به فرد: این یادداشت به چالش‌های خاصی که در مدیریت زندانیان افراطی وجود دارد، از جمله خطر امنیتی، خطر رادیکالیزه شدن بیشتر و چالش‌های مدیریتی اشاره می‌کند.

حقوق بشر: با وجود نگرانی‌های امنیتی، یادداشت سیدنی بر اهمیت حفظ حقوق بشر تمام زندانیان، از جمله کسانی که به جرایم مرتبط با تروریسم محکوم شده‌اند، تاکید می‌کند.

رویکرد چندجانبه: این سند بر نیاز به همکاری نزدیک بین مقامات زندان، سازمان‌های اطلاعاتی، نیروهای انتظامی و سایر نهادهای مرتبط برای مدیریت موثر این زندانیان تأکید می‌کند.

اهمیت ارزیابی ریسک: یادداشت سیدنی بر نقش حیاتی ارزیابی‌های جامع ریسک برای شناسایی و مدیریت خطرات خاص هر زندانی تأکید می‌کند.

نیاز به آموزش تخصصی: این سند بر نیاز به آموزش تخصصی برای کارکنان زندان در زمینه‌های مرتبط با افراط‌گرایی خشونت‌طلب، از جمله رادیکالیزاسیون، ضد رادیکالیزاسیون و پروتکل‌های امنیتی تأکید می‌کند.

بازپروری و بازگشت مجدد: با وجود نگرانی‌های امنیتی، یادداشت سیدنی اهمیت در نظر گرفتن استراتژی‌های بازپروری و بازگشت مجدد برای افرادی که ممکن است قابل تغییر باشند را نیز مورد شناسایی و تأکید قرار می‌دهد.

یادداشت سیدنی یک دیدگاه ارزشمند در مورد چالش‌ها و پیچیدگی‌های مدیریت زندانیان افراطی خشونت‌طلب در سیستم زندان ارائه می‌دهد. این سند بر اهمیت رویکردی متعادل تأکید می‌کند که هم به امنیت و هم به حقوق بشر توجه دارد.

۵-۱-۲- یادداشت لاهه در خصوص اصول اصلی و بهترین رویه برای اعاده و بازپروری مجرمان افراطی‌گری خشونت‌آمیز (۲۰۱۲)

این سند با هدف ارائه راهکارهایی برای مقابله با یکی از چالش‌برانگیزترین مسائل عصر حاضر یعنی افراط‌گرایی خشونت‌آمیز و بازگشت مجدد مجرمان این حوزه به جامعه تدوین شده است. برخی از مهمترین نکات و کاربردهای این سند عبارتند از:

رویکرد جامع: این سند به جای تمرکز صرف بر مجازات، بر اهمیت بازپروری و بازگشت مجدد مجرمان به جامعه تأکید دارد.

شخصی‌سازی برنامه‌ها: سند بر لزوم طراحی برنامه‌های بازپروری متناسب با شرایط و نیازهای فردی هر زندانی تأکید می‌کند.

اهمیت مشارکت چندجانبه: سند بر ضرورت همکاری بین‌المللی، همکاری بین آژانس‌های مختلف دولتی و مشارکت سازمان‌های غیردولتی و جامعه مدنی در فرآیند بازپروری تأکید می‌کند.

آدرس‌دهی ریشه‌های افراط‌گرایی: این سند به بررسی ریشه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی افراط‌گرایی می‌پردازد و بر اهمیت رفع این ریشه‌ها در کنار بازپروری فردی تأکید می‌کند.

توجه به مسائل امنیتی: سند ضمن تأکید بر اهمیت بازپروری، به مسائل امنیتی نیز توجه دارد و بر لزوم ارزیابی خطر و مدیریت ریسک در فرآیند بازگشت مجدد زندانیان به جامعه تأکید می‌کند (The Hague Core Principles And Good Practices Paper, 2012) on The Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders.

۶-۱-۲- توصیه‌نامه مدیریت زندان برای مقابله و رسیدگی به افراطی‌گری در زندان (۲۰۱۵)

این توصیه‌نامه به مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها اشاره دارد که در سال ۲۰۱۵ تدوین شده‌اند تا به مسئولین زندان در پیشگیری و کاهش خطر رادیکالیسم در محیط‌های زندان کمک کند. این توصیه‌ها شامل موارد زیر می‌شوند:

ارزیابی و مدیریت ریسک: به معنای شناسایی و ارزیابی زندانیانی که در معرض خطر رادیکالیزه شدن هستند و اجرای استراتژی‌هایی برای کاهش این خطرات.

جمع‌آوری اطلاعات و اشتراک‌گذاری اطلاعات: به معنای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات در مورد افراطی‌گری در زندان‌ها و اشتراک‌گذاری اطلاعات بین مسئولین زندان، سازمان‌های اطلاعاتی و سایر ذینفعان مرتبط.

برنامه‌های اصلاح و ضد رادیکالیزاسیون: توسعه و اجرای برنامه‌های موثر اصلاح و ضد رادیکالیزاسیون برای زندانیانی که دارای دیدگاه‌های افراطی هستند و ارائه فرصت‌هایی برای آموزش، آموزش حرفه‌ای و بازگشت مجدد به جامعه.

آموزش و توسعه کارکنان: به معنای تجهیز کارکنان زندان به دانش و مهارت‌های لازم برای شناسایی، ارزیابی و مدیریت خطرات رادیکالیزاسیون و ارائه آموزش در مورد آگاهی فرهنگی، تکنیک‌های کاهش تنش و مهارت‌های ارتباطی.

بهبود شرایط زندان: بهبود شرایط زندان برای ایجاد محیطی انسانی‌تر و کمتر مستعد رادیکالیزاسیون و رسیدگی به مسائلی مانند ازدحام جمعیت، منابع ناکافی و عدم دسترسی به فعالیت‌های مفید.

هدف از این توصیه‌ها کمک به مسئولین زندان برای ایجاد محیطی امن‌تر و ایمن‌تر برای زندانیان و کارکنان و در عین حال کاهش خطر رادیکالیزاسیون و احتمال وقوع اقدامات خشونت‌آمیز در آینده است. (Prison Management Recommendations To Counter and Address Prison Radicalization, 2015).

۳- اقدامات در خصوص اصلاح و بازپروری مجرمین تروریست در چارچوب سازمان‌های بین‌المللی دولتی و غیردولتی

در خصوص اصلاح و بازپروری مجرمین تروریست در چارچوب سازمان‌های بین‌المللی دولتی و غیردولتی مختلفی اقدامات متعددی به عمل آمده است که در ادامه برخی از این اقدامات مورد بررسی خواهد گرفت.

۳-۱- اقدامات کمیسیون عالی رتبه گروه کارشناسان در خصوص افراطی‌گرایی^۱

کمیسیون عالی رتبه گروه کارشناسان در خصوص افراطی‌گرایی^۲ با همکاری ریاست دوره‌ای بلغارستان، سازمان اروپایی زندان‌ها و خدمات اصلاحی، کنفدراسیون اروپایی آزادی مشروط و شبکه آگاهی بخشی درباره افراط‌گرایی، کمیسیون در تاریخ ۲۷ فوریه ۲۰۱۸، کنفرانسی درباره افراطی‌گری در زندان‌ها برگزار کرد.

شرکت‌کنندگان، از جمله قضات، دادستان‌ها، کارکنان زندان و آزادی مشروط و همچنین رهبران ۱۹ پروژه تأمین مالی شده توسط اتحادیه اروپا، دستاوردهای تاکنون حاصل شده را ارزیابی کردند، چالش‌های بیشتر در اجرای نتیجه‌گیری‌های شورای سال ۲۰۱۵ را شناسایی کردند و ایده‌هایی را در مورد چگونگی پیشبرد کار جمع‌آوری کردند. شرکت‌کنندگان نتیجه‌گیری کردند که همکاری چندجانبه و ارزیابی مبتنی بر شواهد برنامه‌های موجود کلیدی هستند و یک رویکرد یکنواخت‌تر برای ارزیابی ریسک در داخل و بین کشورها بای به عنوان یک هدف بلندمدت باشد.

موضوع رادیکالیسم در زندان‌ها همچنین در شورای عدالت و امور داخلی در تاریخ ۸ مارس مورد بحث قرار گرفت. چندین فراخوان پیشنهادی اتحادیه اروپا برای تسهیل موارد زیر ترتیب داده شد:

توسعه مداخلات هدفمند: این امر با هدف ایجاد برنامه‌های خاص برای مقابله با رادیکالیسم صورت می‌گیرد.

^۱ High-Level Commission Expert Group on Radicalisation (HLCEG-R)

^۲ گروه کارشناسی کمیسیون عالی در مورد رادیکالیسم (HLCEG-R) یک گروه تخصصی است که توسط کمیسیون اروپا برای ارائه مشاوره در مورد مبارزه با رادیکالیسم خشونت‌آمیز تشکیل شده است. این گروه متشکل از کارشناسان مختلف از جمله دانشگاهیان، مجریان قانون، جامعه مدنی و سازمان‌های دولتی است. HLCEG-R با هدف درک عواملی که به رادیکالیسم خشونت‌آمیز منجر می‌شود، شناسایی بهترین روش‌ها و ارائه توصیه‌های مبتنی بر شواهد برای پیشگیری و مقابله با این پدیده فعالیت می‌کند. این گروه همچنین به چالش‌های نوظهور در زمینه رادیکالیسم و تروریسم می‌پردازد.

ارتقای مهارت‌ها: این موضوع تمرکز بر بهبود توانایی‌های افراد درگیر در تلاش‌های ضد رادیکالیسم از طریق برنامه‌های آموزشی هدفمند دارد.

توسعه برنامه‌های خروج هدفمند: این برنامه‌ها برای کمک به افرادی طراحی شده‌اند که افراطی شده‌اند تا از ایدئولوژی‌های افراطی جدا شوند و دوباره در جامعه ادغام شوند.

کمیسیون در ۳۱ ژانویه فراخوان پیشنهادی ۳ میلیون یورویی منتشر کرد. در ۷ مارس ۲۰۱۸، کمیسیون فراخوان پیشنهادی ۲٫۹ میلیون یورویی را برای ارتقای همکاری قضایی در امور کیفری، از جمله رادیکالیسم در زندان‌ها، که می‌تواند شامل انواع مختلفی از فعالیت‌ها را در برگیرد منتشر ساخت.

علاوه بر آن در خصوص سازماندهی آموزش‌های رادیکالیسم برای قضات و دادستان‌ها موارد زیر صورت پذیرفته است.

۲-۳- شبکه آموزش قضایی اروپا: تحت کمک هزینه عملیاتی سالانه برنامه عدالت، سمیناری مشترک با آژانس آموزش اجرای قانون اتحادیه اروپا برای قضات و دادستان‌های تمامی کشورهای عضو اتحادیه اروپا در تاریخ ۲۳ تا ۲۷ آوریل ۲۰۱۸ برگزار کرد. موضوع این سمینار "آموزش ضد تروریسم، جنگجویان خارجی، رادیکالیسم و افراط‌گرایی خشونت‌آمیز - شاخص‌های خطر مشترک" بود.

سمینار ملی افراط‌گرایی: سمیناری ملی با عنوان "افراط‌گرایی، اشکال آن و رادیکالیسم اسلامی" در تاریخ ۱۴ و ۱۵ آگوست ۲۰۱۸ برگزار شد و قضات و دادستان‌های سایر کشورهای عضو نیز در آن شرکت کردند و به بحث پیرامون اصلی‌ترین جنبه‌های افراطی‌گری و ترویج آن در زندان‌ها پرداختند.

فراخوان پیشنهادی کمیسیون: کمیسیون در تاریخ ۱۴ ژوئن ۲۰۱۸ فراخوان پیشنهادی ۵٫۳۵ میلیون یورویی را برای حمایت از پروژه‌های آموزشی قضایی، شامل حقوق مدنی، حقوق کیفری یا حقوق اساسی، از جمله مسائل رادیکالیسم، آغاز کرد. این فراخوان با هدف حمایت از آموزش قضات، دادستان‌ها، کارکنان زندان و افسران آزادی مشروط در زمینه رادیکالیسم ارائه شده است. (Shepherd, 2021: 733-749)

علاوه بر موارد فوق همکاری شبکه اروپایی آکادمی‌های آموزشی زندانبانی و سازمان اروپایی زندان‌ها و خدمات اصلاحی در زمینه آموزش مسائل رادیکالیسم تقویت شده است که شامل موارد زیر است:

آموزش مشترک اصلاحی

تبادل بهترین شیوه‌ها در آموزش کارکنان و مدیریت زندان

استفاده مشترک از مواد آموزشی (Kauert & Léonard, 2021: 36-37)

۳-۳- شبکه آگاهی بخشی افراط‌گرایی

شبکه آگاهی بخشی افراط‌گرایی ۱ در برنامه فعالیت سالانه ۲۰۱۸ خود، پیش‌بینی کرده است که با هدف ارائه نمای کلی از شیوه‌ها و رویکردهای موجود، جمع‌آوری بینش‌ها، درس‌های آموخته شده و ارائه توصیه‌ها، یک سند راهنمای به‌روز شده در خصوص "رویکردها به مجرمان افراطی خشونت‌آمیز و مقابله با رادیکالیسم در زندان‌ها و آزادی مشروط" تهیه شود (RAN Annual Activity, 2018: 2-9). این سند جنبه‌های مختلفی را پوشش خواهد داد، از جمله نقش آزادی مشروط، اجرای ارزیابی ریسک، مشاوره مذهبی در زندان‌ها و آموزش روحانیون، نقش مداخلات حمایت از خانواده و رسیدگی به بازگشت‌کنندگان (Kauert & Léonard, 2021: 36-37).

۴- اصلاح و بازپروری تروریست‌ها در چارچوب مقررات داخلی و رویه دولت‌ها

بازپروری مجرمان تروریست، یکی از چالش‌برانگیزترین مسائل در حوزه امنیت و عدالت کیفری برای کشورها است. بسیاری از کشورها با این پرسش مواجه‌اند که چگونه می‌توان افرادی را که مرتکب جرایم خشونت‌بار و تروریستی شده‌اند، دوباره به جامعه بازگرداند و از تکرار جرم توسط آن‌ها جلوگیری کرد (Djainudin & Sapendi, 2023: 36-38).

۴-۱- دلایل اهمیت بازپروری برای کشورها

کاهش خطر تکرار جرم: برنامه‌های بازپروری می‌توانند به کاهش احتمال تکرار جرم توسط مجرمان کمک کنند.

حفظ امنیت جامعه: با کاهش خطر تکرار جرم، امنیت جامعه افزایش می‌یابد.

کاهش هزینه‌های زندان: بازپروری می‌تواند به کاهش جمعیت زندانیان و در نتیجه کاهش هزینه‌های زندان کمک کند.

ترویج عدالت ترمیمی: بازپروری بر ترمیم آسیب‌های وارد شده به جامعه و قربانیان تمرکز دارد. (Gunaratna, 2011: 89).

۴-۲- تجارب برخی کشورهای قاره اروپا و آمریکا در زمینه بازپروری مجرمین تروریست

بسیاری از کشورها، از جمله کشورهای غربی و برخی کشورهای اسلامی، برنامه‌های بازپروری برای مجرمان تروریست را اجرا می‌کنند. این برنامه‌ها معمولاً شامل ترکیبی از درمان‌های روانشناختی، آموزش‌های حرفه‌ای، و حمایت‌های اجتماعی است. برخی از این کشورها عبارتند از:

۴-۲-۱- فرانسه

فرانسه یکی از پیشگامان در زمینه بازپروری مجرمان تروریست است و برنامه‌هایی را برای مقابله با افراط‌گرایی اسلامی اجرا می‌کند. ارزیابی دقیق مجرمین تروریست در زمان ورود به زندان و در پیش گرفتن استراتژی ترکیبی در بازپروری و توانمندسازی افراد و نظارت مستمر بر افراد پس از آزادی از مهم‌ترین ویژگی‌های این استراتژی است. فرانسه از جداسازی و تفکیک زندانیان با میزان افراطی بودن متفاوت استفاده می‌کند. از سال ۲۰۱۸، ۴۸۶ نفر از زندانیان تروریست داعشی پس از گذراندن دوران محکومیت خود آزاد شده‌اند که ۸۴ نفر از آنها در سال ۲۰۲۳ آزاد شده‌اند. برای تضمین توانبخشی مداوم برای این افراد، طرح RIVE از سال ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۸ در پاریس اجرا شد. در سال ۲۰۱۹، برنامه جدیدی به نام «پلتفرم‌های حمایتی فردی برای وابستگی مجدد اجتماعی» چهار مرکز در پاریس، مarse، لیون و لیل راه‌اندازی کرد که از ۱۲۵ نفر پشتیبانی ارائه می‌دهد. و آنها را مستمراً پایش نموده و مورد حمایت قرار می‌دهد. (Chirani, 2024, 15-20)

۴-۲-۲- بریتانیا

بریتانیا نیز برنامه‌های جامعی برای بازپروری مجرمان تروریست دارد که شامل ارزیابی خطر، مداخلات روانشناختی، و حمایت‌های اجتماعی است (Cherney, & Belton, 2019: 625-645).

۴-۲-۳- آلمان

آلمان برنامه‌هایی را برای بازپروری مجرمان تروریست اجرا می‌کند که بر اهمیت خانواده و جامعه در این فرآیند تأکید دارد. آلمان به عنوان یکی از کشورهای پیشرو در زمینه مبارزه با تروریسم، به موازات اقدامات امنیتی، به اهمیت بازپروری مجرمان تروریست نیز واقف است. هدف از این برنامه‌ها، کاهش خطر تکرار جرم، بازگرداندن این افراد به جامعه و پیشگیری از رادیکالیسم است. مهم برنامه‌های بازپروری در آلمان معمولاً شامل موارد زیر هستند:

ارزیابی خطر: قبل از هرگونه مداخله، یک ارزیابی دقیق از خطر تکرار جرم توسط فرد انجام می‌شود. این ارزیابی بر اساس عوامل مختلفی مانند شدت جرم، انگیزه‌های فرد، و میزان توبه او صورت می‌گیرد.

مداخلات روانشناختی: درمان‌های شناختی-رفتاری برای تغییر افکار و باورهای افراطی، مدیریت خشم و افزایش مهارت‌های اجتماعی از جمله مداخلات روانشناختی رایج هستند.

آموزش حرفه‌ای: آموزش مهارت‌های حرفه‌ای به مجرمان کمک می‌کند تا پس از آزادی، شغلی مناسب پیدا کنند و از این طریق به جامعه بازگردند.

حمایت‌های اجتماعی: ارائه حمایت‌های اجتماعی مانند مسکن، مراقبت‌های بهداشتی و کمک‌های مالی به مجرمان پس از آزادی از زندان، به آن‌ها کمک می‌کند تا با جامعه تطابق پیدا کنند.

برنامه‌های ضد رادیکالیزاسیون: این برنامه‌ها با هدف مقابله با افکار افراطی و ترویج ارزش‌های دموکراتیک طراحی شده‌اند.

همکاری با خانواده و جامعه: مشارکت خانواده و جامعه در فرآیند بازپروری بسیار مهم است، زیرا آن‌ها می‌توانند نقش مهمی در حمایت از فرد پس از آزادی ایفا کنند (Koehler, 2021, 62-67).

۵-۲-۴- کانادا

کانادا نیز برنامه‌های بازپروری برای مجرمان تروریست دارد که بر اساس اصول عدالت ترمیمی استوار است. (Gunaratna, 2018: 23-36) در پاسخ به چالش‌های مداوم ناشی از بازگشت تروریست‌های افراطی از سرزمین سوریه و عراق به کانادا، برنامه‌های پیشگیری و ریشه‌کنی زیادی راه‌اندازی شد. در سال ۲۰۱۴، اداره پلیس کلگری «برنامه پیشگیری و آموزش» را در چارچوب «برنامه هدایت مجدد» ایجاد کرد که جوانان آسیب‌پذیر در برابر رادیکالیسم را هدف قرار می‌دهد. در سال ۲۰۱۵، مونترال ابتکار خود را راه‌اندازی کرد: «مرکز پیشگیری از رادیکالیسم منجر به خشونت». این مرکز به افرادی که در معرض خطر رادیکالیسم منجر به خشونت هستند، خدمت‌رسانی می‌کند و همچنین سمینارها و کارگاه‌هایی را در مدارس، کالج‌ها و سایر مؤسسات ارائه می‌دهد. بزرگترین ابتکار در ژانویه ۲۰۱۷ آغاز شد، زمانی که دولت فدرال ایجاد «مرکز مشارکت و پیشگیری از خشونت در جامعه کانادا» را اعلام کرد. این مرکز در اقدام مستقیم شرکت نمی‌کند، بلکه در عوض، تحقیقات را تأمین مالی می‌کند و از ابتکارات مرتبط با چرخه رادیکالیسم به خشونت حمایت می‌کند. علاوه بر این برنامه‌های رسمی با بودجه دولتی، بسیاری از برنامه‌های مبتنی بر جامعه‌پذیری به جوانان آسیب‌پذیر کمک می‌کنند. برای مثال، در کبک، انجمن مسلمانان کانادا و مرکز اجتماعی بروسارد طرح پیشگیری خود را در سال ۲۰۱۶ آغاز کردند و عمدتاً با جوانان مسلمان و خانواده‌هایشان همکاری داشتند و برنامه‌های متنوعی را اجرا می‌نمودند. (Tiflati, 2020, 5)

۶-۲-۴- هلند

مدل تمرکز هلند برای مجرمان افراطی، با کادر متخصص خود، بسیار مؤثر واقع شده است. سایر زندانیان (غیر تروریست) از نفوذ احتمالی عضوگیری یا رادیکالیزاسیون در امان هستند، زیرا هیچ اختلاطی بین انواع مختلف مجرمان وجود ندارد. کارکنان در این زمینه خاص تخصص قوی به دست آورده‌اند، زیرا آن‌ها توانسته‌اند دانش خود را در مورد گروه خاصی از مجرمان، هم در داخل و هم در خارج از محیط زندان، توسعه دهند. با توجه به اینکه در این کشور واحدهای تروریسم در سال ۲۰۰۶ تأسیس شده‌اند، در طول سال‌ها پالایش مداومی در این رویکرد صورت گرفته است. نمونه‌هایی از آن شامل اعمال تمایز بیشتر در توصیف مجرمان افراطی و همچنین استخدام کارکنانی است که واجد شرایط شناسایی و اجرای مداخلات در مورد ایدئولوژی‌های افراطی هستند. (van der Heide, Kearney, 2020, 3-8)

۳-۴- تجارب کشورهای عربی - اسلامی در زمینه بازپروری مجرمین تروریست

۱-۳-۴- تعالیم دین مبین اسلام در خصوص بازپروری مجرمین

تعالیم و آموزه‌های دین مبین اسلام همواره بر عقلانیت و پرهیز از افراط و تفریط و احترام به کرامت انسانی در جمیع جهات تأکید داشته‌اند که اوج آن در آیه شریفه و لقد کرمنا بنی آدم منعکس شده است که دلالت بر رفتار کرامت‌آمیز با کلیه ابناء بشر دارد در نامه ۵۳ امام علی علیه السلام به مالک اشتر میفرمایند: "مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده، و با همه دوست و مهربان باش. مبدا هرگز چنان حیوان شکاری باشی که خوردن آنان را غنیمت دانی، زیرا مردم دو دسته‌اند، دسته‌ای برادر دینی تو و دسته دیگر همانند تو در آفرینش می‌باشند. اگر گناهی از آنان سر می‌زند یا علت‌هایی بر آنان عارض می‌شود، یا خواسته و ناخواسته، اشتباهی مرتکب می‌شوند آنان را ببخشای و بر آنان آسان گیر، آن گونه که دوست داری خدا تو را ببخشد و بر تو آسان گیرد. .... بر بخشش دیگران پشیمان مباش و از کیفر کردن شادی مکن..."

با عنایت به تعالیم اسلامی مبنی بر اصلاح امور رویکرد برخی کشورهای مسلمان در اصلاح و بازپروری مجرمین تروریست در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۳-۴- کنیا

در کنیا چارچوب‌های هنجاری و نهادی برای مدیریت مجرمان افراط‌گرایی خشونت‌آمیز در زندان‌های کنیا انجام شده است که یافته‌های این مطالعات نشان داد که؛ ضعف‌هایی در قانون در مورد مدیریت افراط‌گرایان خشونت‌آمیز در کنیا وجود دارد، به ویژه در رابطه با تسامح در مورد عدالت اجرا شده. در مورد استراتژی‌های مورد استفاده برای مدیریت افراط‌گرایان خشونت‌آمیز، حبس به عنوان یک استراتژی نسبتاً مؤثر و مداخله نظامی به عنوان یک استراتژی بسیار مؤثر تلقی می‌شود. مقامات زندان رویکردهای مختلفی را برای مدیریت افراط‌گرایی خشونت‌آمیز اتخاذ کرده‌اند که شامل؛ مداخلات مبتنی بر ایمان که شامل تحول دینی ارائه شده توسط روحانیون حرفه‌ای است؛ جداسازی زندانیان محکوم در بلوک‌ها و سلول‌های مختلف زندان؛ آموزش‌های حرفه‌ای به مجرمان بی‌سواد و حاشیه‌ای برای کسب مهارت‌هایی که می‌تواند فرصت‌های شغلی را برای آن‌ها فراهم کند، رویکردهای روانشناختی و شناختی و همچنین استفاده از فعالیت‌های تفریحی و فرهنگی. این استراتژی‌ها با هدف منصرف کردن مجرمان افراط‌گرای خشونت‌آمیز از افراط‌گرایی و همچنین ریشه‌کن کردن افراط‌گرایی در آن‌ها طراحی شده‌اند. یافته‌های مطالعه چالش‌هایی را که با اجرای موفقیت‌آمیز ریشه‌کن کردن افراط‌گرایی و پیشگیری از افراط‌گرایی خشونت‌آمیز در زندان‌های کنیا مواجه هستند و همچنین فرصت‌ها را شناسایی کرد. این موارد شامل؛ چالش‌های نهادی، عود یا بازگشت مجدد مجرمان؛ چالش‌های بازگشت به جامعه؛ چالش‌های ساختاری با شواهد بی‌کاری در میان محکومان تروریست آزاد شده؛ ناپیوستگی‌های نظارتی، مشکلات مربوط به باندها و غیره. (Ngachra and Onkware, 2023, 202-205)

۳-۳-۴- ایران

جمهوری اسلامی ایران تا سال ۲۰۰۷ پنج گزارش به کمیته مقابله با تروریسم سازمان ملل متحد ارسال کرده است.^۱ رویکرد پیشگیری از تکرار جرم را دولت جمهوری اسلامی ایران همانطور که در گزارش به کمیته مقابله با تروریسم (CTC) آمده در خصوص تروریست‌های مجاهدین خلق انجام داده است. علیرغم وجود برخی برنامه‌ها جهت بازپروری مجرمین تروریست این اقدامات نیاز به انسجام بیشتری دارد و الگوبرداری از رویکرد موفق‌تر سنگاپور می‌تواند مفید باشد.

۱. بعد از این تاریخ گزارش‌های ارسالی کشورها به کمیته مقابله با تروریسم سازمان ملل بصورت عمومی در سایت کمیته منتشر نشده و در دسترس عموم نیست.

۴-۳-۴- سنگاپور

سنگاپور برنامه‌های منسجم و هماهنگی جهت بازپروری مجرمین تروریست داشته است. تفکیک افراد براساس نوع و شدت جرم و بکارگیری برنامه‌های بازپروری متناسب با وضعیت شخص، انجام و بکارگیری تکنیک‌های کامل مشاوره حرفه‌ای برای هر شخص، تشخیص میزان افراطی بودن شخص، برنامه‌های درمان و روانکاوی، تهیه و اجرای برنامه‌های درمانی تخصصی زیر نظر مشاوران و روانشناسان، مجهز کردن زندانیان به مهارت‌های عمومی لازم جهت جلوگیری از بازگشت مجدد به افراطی‌گری، یاری طلبیدن از خانواده‌های زندانیان و شهروندان برای بازگشت و پذیرش شخص، آگاهی بخشی به عموم جامعه در خصوص علل افراطی‌گری، هماهنگی ساختارهای مختلف اجتماعی در پذیرش مجدد شخص در جامعه، پایش مستمر شخص پس از آزادی، ارائه مشاوره‌های دقیق و اصولی به شخص برای درک و تصحیح سو برداشت از مفاهیم مطرح در اسلام و دین و مذهب و تصحیح افکار افراطی شخص از جمله این اقدامات است. در مجموع الگوی سنگاپور در بازپروری مجرمین تروریست جز الگوهای موفق در جهان محسوب می‌شود. (رستگاری و وکیلپور، ۱۳۹۹، ۱۳۸-۱۴۰)

۴-۳-۵- سایر کشورهای عربی - اسلامی

در سایر کشورها نیز همچون عربستان سعودی، یمن، بنگلادش، مصر، مالزی، برنامه‌هایی جهت بازپروری نئونازی‌ها، تروریست‌های گروه‌های راست‌گرا، تروریست‌های بنیادگرای اسلامی، نارکوتروریست‌ها انجام پذیرفته تا ایدئولوژی‌های افراطی آنها اصلاح گردد. (Stern, 2016: 93-96) از جمله عربستان سعودی، مالزی و یمن برنامه‌هایی برای اصلاح افراد افراطی در زندان اتخاذ و اجرا نموده‌اند. این برنامه‌ها نشان می‌دهد که استفاده از روحانیون و مبلغین مذهبی مستقل و بی‌طرف در بازآموزی مسائل دینی، مراقبت‌های پس از آزادی، مشوق‌های مالی، نظارت مؤثر، بازدارندگی، مشارکت خانواده و در مجموع یک رویکرد مناسب، اصلی‌ترین پیش‌شرط‌های موفقیت در بازپروری و ادغام تروریست‌ها در اجتماع است.

ساختار برنامه‌های اصلاحی در کشورهای مختلف می‌تواند کاملاً متفاوت باشد کما اینکه هرچند بازپروری زندانیان افراطی در هر سه کشور عربستان، یمن و مالزی مبتنی بر بازآموزی تعلیم و مفاهیم دینی و مذهبی بوده اما هر کشور متدهای خاص خود را پیاده کرده است؛ مثلاً کشوری مانند عربستان عمده تلاش‌ها در راستای فراگیری و بازآموزی بوده، در جایی دیگر ارائه شغل و ازدواج و زندگی جدید و در کشوری دیگر عمدتاً از عناصری که جنبه اجباری داشته استفاده شده است. این تلاش‌ها در پی اصلاح و تصحیح ایدئولوژی گمراه و التقاطی پیروان و طرفداران گروه تروریستی و تفاسیر نادرست و برداشت‌های شخصی از متون اصلی اسلامی بوده‌اند. البته هرچند تلاش برای بازپروری تروریست‌ها جایگزینی برای اقدامات مقابله با تروریسم محسوب نمی‌شود اما در کنار سایر تلاش‌ها می‌تواند در راستای کاهش چشم‌گیر افرادی که جذب گروه‌های تروریستی شده یا پتانسیل جذب شدن در این گروه‌ها را دارند تأثیرگذار باشد. (Wagner, 2010: 23-25)

۴-۳- چالش‌ها و موانع کشورها در اجرای برنامه‌های بازپروری مجرمین تروریست

مخالفت عمومی: یکی از بزرگترین چالش‌ها، مخالفت عمومی با بازپروری مجرمان تروریست است. بسیاری از مردم معتقدند که این افراد باید مجازات سختی دریافت کنند.

پیچیدگی افراط‌گرایی: افراط‌گرایی یک پدیده پیچیده است و عوامل مختلفی در آن نقش دارند. بنابراین، یافتن یک راه حل واحد برای همه مجرمان دشوار است.

کمبود منابع: بسیاری از برنامه‌های بازپروری با کمبود منابع مالی و انسانی مواجه هستند.

خطر عود مجدد: همیشه خطر عود مجدد وجود دارد و اطمینان از اینکه مجرمین پس از آزادی مجدداً مرتکب جرم نخواهند شد، دشوار است (Gunawan & Angriawan, 2022: 35).

بازپروری و اعاده تروریست‌ها و ادغام آنها در جوامع باید با نظارت مستمر بعدی همراه باشد. همچنین باید بر برنامه‌هایی متمرکز گردید که تروریست‌ها را از ماندن و اشتغال به تروریسم منصرف نماید. بایستی زمینه را برای بازگشت داوطلبانه تروریست‌ها و سپس

بازپروری آنها فراهم نمود. تحقیقات نشان می‌دهد که بیش از ۷۵ درصد افرادی که از سرزمین‌های تحت سیطره داعش موفق به بازگشت به سرزمین‌هایشان می‌شوند مشغول یا درگیر با اقدامات تروریستی نمی‌شوند. (Neumann, 2015: 33)

بازگشت جنگجویان خارجی و بازگشت‌داده‌شدگان و آزادی قریب‌الوقوع افراط‌گرایان خشونت‌آمیز داخلی از زندان‌ها در دموکراسی‌های توسعه‌یافته، علاقه به برنامه‌های بازپروری تروریست‌ها را افزایش داده است. با این حال، مطالعات کمی به طور سیستماتیک بررسی می‌کنند که چگونه عموم مردم با چنین برنامه‌هایی برخورد می‌کنند. برخی پژوهش‌ها با استفاده از تحقیقات در مورد نگرش‌های عمومی نسبت به بازگشت مجرمان به جامعه در جرم‌شناسی و نظریه روانشناسی اجتماعی، مجموعه‌ای از فرضیه‌ها را در مورد حمایت از برنامه‌های بازپروری برای مجرمان تروریست ارائه می‌دهند. سپس این فرضیه‌ها از طریق یک آزمایش پیمایشی بر روی جامعه آماری نمونه‌ای متشکل از ۱۰۲۱ شهروند بزرگسال در ایالات متحده مورد آزمایش قرار گرفتند. نتایج نشان می‌دهد که عموم مردم نسبت به برنامه‌های بازپروری پس از آزادی برای تروریست‌ها در مقایسه با سایر مجرمان حمایت کمتری دارند. حمایت همچنین زمانی کمتر است که به یک مجرم اسلام‌گرا، به جای یک مجرم ملی‌گرای سفیدپوست، اشاره شود. حمایت زمانی افزایش می‌یابد که به یک مجرم اسلام‌گرا به عنوان یک نوجوان محکوم به جرمی کمتر جدی اشاره شود. مردان، افراد جوان‌تر، افرادی که دارای تحصیلات عالی هستند و افراد لیبرال خودخوانده بیشتر احتمال دارد از برنامه‌های بازپروری تروریست‌ها حمایت کنند. در نهایت، صرف نظر از نوع برخورد، پاسخ‌دهندگان بیشتر احتمال دارد شواهد اثربخشی را به عنوان عاملی که باعث افزایش حمایت آن‌ها از برنامه‌های بازپروری می‌شود، ذکر کنند (Altier, 2021: 83-112).

در مجموع، در راستای مقابله با تروریسم یکی از اقداماتی که می‌تواند مؤثر واقع شود بازپروری و ادغام مجدد تروریست‌ها در اجتماع است. ادغام در اجتماع به پروسه‌ی ادغام و وارد نمودن اجتماعی و روانشناختی فرد در اجتماع اشاره دارد. (United Nations Office on Drugs and Crime, 2012: 23) این در حالی است که مُنک نمودن تروریست‌ها از گروه‌هایی که به آنها پیوسته‌اند و سپس بازپروری آنها بخشی فراموش شده و مغفول مانده در امر مقابله با تروریسم است.

فرجام سخن

مقابله با تروریسم به عنوان جنایی که از پیچیدگی زیادی برخوردار است و مکرراً دستخوش تغییر و تحول می‌گردد اقتضای آن دارد که از طریق اقدامات متعدّد و متنوع و نیز متناسب با ویژگی‌های آن دنبال شود. باید دانست در رویکردهای فعلی مقابله با تروریسم بیشتر بر مجازات و کیفر دادن تمرکز شده و توجه کمتری به جامعه‌پذیری، بازپروری و بازگشت افرادی که به گروه‌های تروریستی پیوسته‌اند شده است. در واقع یک عضو گروه تروریستی پس از پیوستن به این گروه‌ها چاره‌ای جز تروریست باقی ماندن ندارد. سوال اصلی مطرح در این پژوهش این است که در چارچوب حقوق بین‌الملل بازپروری مجرمین تروریست به عنوان راهکاری برای مقابله با تروریسم از چه جایگاهی برخوردار است؟

باید دانست در رویکرد فعلی در چارچوب حقوق بین‌الملل عملاً راهی برای بازگشت افرادی که از کشور خود به مناطق تحت تصرف داعش سفر کرده و عملاً به پوچ و واهی بودن تبلیغات خیره‌کننده این گروه برای ایجاد مدینه‌ای فاضله و مبتنی بر آموزه‌های ناب اسلامی بنا به اقدامات به غایت وحشیانه و به دور از تعالیم اسلامی آن پی برده‌اند وجود ندارد.

یافته‌های این پژوهش که با روش توصیفی - تحلیلی صورت پذیرفت نشان داد که در اسناد مختلف حقوق بین‌الملل که عمدتاً ماهیت حقوق نرم دارند بر روش‌ها و شیوه‌های مختلف جهت بازپروری مجرمان تروریست تاکید شده است. لیکن در چارچوب اسناد الزام آور حقوق بین‌الملل مانند کنوانسیون کمتر به این موضوع توجه شده است

بنظر می‌رسد در حال حاضر یکی از راه‌هایی که می‌توان حسب مورد مدنظر قرار داد؛ تبلیغات گسترده و اعلام فراخوان‌های عمومی برای بازگشت افراد پیوسته به داعش و گروه‌های هم‌پیمان به کشورهای خود است. این افراد برای مدّت زمانی مناسب و نسبتاً طولانی بایستی در محیط قرنطینه زندگی کرده و مورد اصلاح و بازپروری قرار گیرند. دولت‌ها باید تلاش نمایند تا برنامه‌هایی طراحی و اجرا نمایند که به ادغام مجدد این افراد در جامعه منتهی گردد. بدیهی است که این افراد تا مدّت زمانی باید مورد نظارت قرار گیرند و از

طریق اجرای برنامه‌های توسعه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آموزشی برحسب نیاز از ادغام واقعی آنان در جامعه اطمینان حاصل شود. این موضوع از اهمیت فراوانی برخوردار است که موضوع بازپروری تروریست‌ها امکان‌سنجی دقیق شده و مورد بررسی قرار گیرد و موضوع بازپروری مجرمین تروریست باید در چارچوب اسناد الزام آور حقوق بین‌الملل موضوع توجه جدی تری قرار گیرد.

منابع

- Gholami, H. (2003). *A Legal-Criminological Study of Recidivism*. Tehran: Mizan Publishing. (In Persian)
- Barani, M. (2014). *Prevention of Global Crimes; International Obligation of States*. Tehran: Mizan Publishing. (In Persian)
- Mohammadnasl, Gh. (2017). *General Criminology*. Tehran: Dadgostar Publishing. (In Persian)
- Sharifi Tarazkoochi, H. & Fathpour, F. (2017). Requirements for countering terrorism in light of the humanization process of international law. *Journal of Legal Studies*. 9 (2), 211-243. (In Persian)
- Rastegari, B. & Vakilpour, Z. (2020). A comparative study of the rehabilitation of terrorist offenders as a new strategy in combating terrorism in Iran and Singapore. *Comparative Legal Studies*. 11 (1), 123-147. (In Persian)
- Altier, M. B. (2021). Criminal or terrorist? Fear, bias, and public support for prisoner reentry programs. *Terrorism and Political Violence*. 35 (1), 118-139. <https://doi.org/10.1080/09546553.2020.1866556>
- Cherney, A. & Belton, E. (2019). Evaluating case-managed approaches to counter radicalization and violent extremism: An example of the proactive integrated support model (PRISM) intervention. *Studies in Conflict & Terrorism*. 44 (2), 170-189.
- Djainudin, H. & Musaffa, M.U. (2023). Islam, education and radicalism in Indonesia: Instructing piety. *Educational Philosophy and Theory*. 55 (13), 1544-1555.
- Council of Europe (2016). *Guidelines For Prison and Probation Services Regarding Radicalisation and Violent Extremism*. France: Council of Europe Publishing.
- Gunaratna, R. (2011). Terrorist rehabilitation: The U.S. experience in Iraq. R. Gunaratna (Ed.). *Terrorist Rehabilitation: A New Frontier in Counter-terrorism*. London: Imperial College Press.
- Gunaratna, R.K. (2018). *Deradicalisation and Terrorist Rehabilitation: A Global Perspective*. Florida: CRC Press.
- Gunawan, Y.; Sienda, R.M.; Anggriawan, R. & Salim, A.A. (2022). The rights to nationality for Ex ISIS combatants repatriation under international law. *Journal Hubungan Internasional*. 15 (1), 1-13.
- ICSR (2015). Foreign fighter total in Syria/Iraq now exceeds 20,000; Surpasses Afghanistan Conflict in the 1980s. *ICSR Insight*. January 26. Retrieved from [Http://Icsr.info/2015/01/Foreign-Fighter-Total-Syriairaq-Now-Exceeds-20000-Surpasses-Afghanistan-Conflict-1980s/](http://Icsr.info/2015/01/Foreign-Fighter-Total-Syriairaq-Now-Exceeds-20000-Surpasses-Afghanistan-Conflict-1980s/)
- Kaunert, C. & Léonard, S. (2021). Collective securitization and crisification of EU policy change: Two decades of EU counterterrorism policy. *Global Affairs*. 7 (2), 221-237.
- Neumann, P. R. (2015). Western Jihadists In Syria and Iraq: A preliminary overview. W. Hofmeister & M. Sarmah (Eds.). *From the Desert to World Cities: The New Terrorism*. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung Ltd.
- International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) (2015). *Prison Management Recommendations To Counter and Address Prison Radicalization*. Hague: ICCT.
- Radicalisation Awareness Network (RAN) (2018). *RAN Annual Activity Plan 2018 summary*. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-news/docs/

Global Counterterrorism Forum (GCTF) (2012). *Rome Memorandum on Good Practices For The Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders*.

Rozée, S.; Kaunert, C. & Léonard, S. (2017). Police and judicial cooperation policy. S. Rozée, C. Kaunert, & S. Léonard (Eds.). *The Routledge Handbook of Justice and Home Affairs Research*. U.K.: Routledge.

Shepherd, A.J. (2021). EU counterterrorism, collective securitization, and the internal-external security nexus. *Global Affairs*. 7 (2), 173-190.

Global Counterterrorism Forum (GCTF), (2012). *Sydney Memorandum on Challenges And Strategies on The Management of Violent Extremist Detainees*.

Global Counterterrorism Forum (GCTF), (2012). *The Hague Core Principles And Good Practices Paper on The Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders*.

United Nations General Assembly Resolution (2016). *The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy Review*. A/RES/70/291.

Ali, M.R. (2015). *Isis and Propaganda: How Isis Exploits Women*. Oslo: Norwegian Institute of International Affairs (NUPI) Report.

ICSR (2013). 11,000 foreign fighters in Syria; Steep rise among Western Europeans. *ICSR Insight*. December 17. Retrieved from <http://icsr.info/2013/12/icsr-insight-11000-foreign-fighters-syriasteep-rise-among-western-europeans/>.

Radicalisation Awareness Network (RAN), (2018). *RAN Annual Activity Plan 2018 summary*. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-news/docs/

Stern, J. (2010). Mind over Martyr: How to deradicalize islamist extremists. *Foreign Affairs*. 89 (1), 95-103.

United Nations General Assembly Resolution (2015). *United Nations Standard Minimum Rules For The Treatment of Prisoners (The Nelson Mandela Rules)*. A/RES/70/175.

United Nations Office on Drugs and Crime, (2004). *Promoting The Prevention Of Crime: Guidelines And Selected Projects*. U.S.: United Nations Publications.

United Nations Office on Drugs and Crime, (2016). *Handbook on The Management of Violent Extremist Prisoners and The Prevention of Radicalization To Violence In Prisons*. U.S.: United Nations Publication.

United Nations Office on Drugs and Crime (2012). *Introductory Handbook on The Prevention of Recidivism and The Social Reintegration of Offenders*. U.S.: United Nations Publication.

Wagner, R. (2010). Rehabilitation and deradicalization: Saudi Arabia's counterterrorism successes and failures. *Peace & Conflict Monitor*.

Gunaratna, R. (2015). Countering violent extremism: Revisiting rehabilitation and community engagement. *Counter Terrorist Trends and Analysis*. 7 (1), 1-6.

van der Heide, L. & Kearney, O. (2020). *The Dutch Approach to Extremist Offenders*. ICCT Policy Brief.

Koehler, D. (2021). Deradicalisation in Germany: Preventing and countering violent extremism. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*. 128, 59-80. doi.org/10.24241/rci.2021.128.2.59/en

Chirani, M. (2024). *Managing Islamist Terrorist and Radicalised Prisoners: France's Strategy between 2015 and 2023*. International Centre for Counter-Terrorism: (ICCT).

Tiflati, H. (2020). *Radicalization to Rehabilitation: How Does Canada Prepare for ISIS Returnees?* Canadian Institute for Advanced Research: (CIFAR).

Ngachra, M. O. & Onkware, K. (2023). Nature of reintegration programmes for returnee terrorist fighters in Mombasa County, Kenya. *African Journal of Empirical Research*. 4 (2), 1-13.